

XALQARO HUQUQ DOIRASI VA DAVLATLARNING ICHKI VAKOLATLARI

Allaberdiyev Feruzbek Xayrulla o'g'li

Toshkent davlat yuridik universiteti talabasi

***Annotatsiya.** Ushbu ilmiy maqolada xalqaro huquq doirasida davlatlarning ichki vakolatlari tahlil qilinadi. Maqolada davlatlarning qonun chiqarish, boshqaruv va ijtimoiy siyosat sohalaridagi vakolatlari, shuningdek, xalqaro hamkorlik va inson huquqlarini himoya qilish tamoyillari ko'rib chiqiladi. Davlatlarning ichki ishlariga xalqaro huquqning ta'siri va muvozanati muhim ahamiyatga ega bo'lib, bu jarayonda global muammolarni hal etish va inson huquqlarini himoya qilish zarurligi ta'kidlanadi. Natijada, maqola xalqaro huquq va ichki vakolatlar o'rtasidagi o'zaro aloqalarni yanada chuqurroq tushunishga yordam beradi.*

***Kalit so'zlar:** Xalqaro huquq, ichki vakolatlar, tenglik, suverenitet, majburiyatlar, xalqaro konvensiyalar, xalqaro standardlar.*

KIRISH

Zamonaviy davrda xalqaro huquq va milliy (ichki) huquq o'rtasidagi o'zaro aloqadorlik masalasi davlatlararo munosabatlarning eng dolzarb masalalaridan biridir. Globallashuv jarayonlari, xalqaro tashkilotlarning kuchayib borayotgan roli hamda transmilliy muammolarning ortib borishi davlat suvereniteti va uning ichki vakolatlarini qayta ko'rib chiqishni talab etmoqda. Shu bois xalqaro huquq doirasi bilan davlatlarning ichki vakolatlari o'rtasidagi chegaralarni belgilash xalqaro huquq nazariyasi va amaliyotining markaziy masalalaridan biridir¹. Xalqaro huquq — bu mustaqil davlatlar, xalqaro tashkilotlar va ayrim hollarda xalqaro huquq subyekti sifatida tan olingan boshqa ishtirokchilar o'rtasidagi munosabatlarni

tartibga soluvchi huquqiy normalar tizimidir. Xalqaro huquqning asosiy manbalari quyidagilardir:

- Xalqaro shartnomalar (konvensiyalar, bitimlar, deklaratsiyalar);
- Xalqaro odatlar;
- Umumiy huquq tamoyillari;
- Xalqaro sud organlari qarorlari va doktrinalar

Xalqaro huquqning asosiy tamoyillari — suveren tenglik, kuch ishlatmaslik, hududiy yaxlitlik, xalqaro majburiyatlarni vijdonan bajarish, o‘zaro hamkorlik va tinchlikni saqlash — davlatlarning ichki siyosati bilan ham bevosita bog‘liqdir. Xalqaro huquq “ichki axloq”ga ega degan taklifimiz Fullerning qonun ustuvorligi haqidagi hisobiga asoslanadi. Fuller huquqni “insonning oqilona yashashi uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish” uchun nufuzli ko‘rsatmalardan foydalanadigan ijtimoiy tartibga solish shakli sifatida tasavvur qilgan. O‘zining qonun ustuvorligi nazariyasini ishlab chiqishda Fuller qonunchilarning inson avtonomiyasi va ratsionalligini hurmat qilishi zarurligini ta’kidladi. Fuller ta’kidlaganidek, inson avtonomiyasi va ratsionalligini hurmat qilish nafaqat me’yoriy ideal, balki huquq tizimini o‘rnatishga intilganlar uchun amaliy zarurat hamdir. Huquq ijtimoiy tartibga solish shakli sifatida rivojlanishi uchun davlat hokimiyati organlari bu shaxslarga qonun nimani talab qilishini va qonun qanday qo‘llanilishini tushunishlariga imkon berish orqali shaxslarning oqilona imkoniyatlariga murojaat qilishlari kerak. Hukumat qonun subyektlariga oqilona, o‘zini o‘zi belgilovchi vosita sifatida qaragandagina, uning buyruqlari rioya qilishni jalb qilish va shu bilan qonuniylik madaniyatini tarbiyalash imkoniyatiga ega bo‘ladi. Xalqaro huquq-davlatlar va boshqa subyektlari xohish-irodasini muvofiqlashtirish yo‘li bilan vujudga keladigan, ular o‘rtasidagi turli munosabatlarni tartibga soladigan,

xalqaro huquq subyektlari tomonidan xalqaro majburiyatlarni vijdonan bajarilishini ta'minlashga xizmat qiladigan xalqaro shartnomalar va odat normalari tizimi, umum tan olingan prinsiplar va normalar yig'indisidir. Xalqaro huquq "ichki axloq"ga ega degan taklifimiz Fullerning qonun ustuvorligi haqidagi hisobiga asoslanadi. Fuller huquqni "insonning oqilona yashashi uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish" uchun nufuzli ko'rsatmalardan foydalanadigan ijtimoiy tartibga solish shakli sifatida tasavvur qilgan. O'zining qonun ustuvorligi nazariyasini ishlab chiqishda Fuller qonunchilarning inson avtonomiyasi va ratsionalligini hurmat qilishi zarurligini ta'kidladi. Fuller ta'kidlaganidek, inson avtonomiyasi va ratsionalligini hurmat qilish nafaqat me'yoriy ideal, balki huquq tizimini o'rnatishga intilganlar uchun amaliy zarurat hamdir. Huquq ijtimoiy tartibga solish shakli sifatida rivojlanishi uchun davlat hokimiyati organlari bu shaxslarga qonun nimani talab qilishini va qonun qanday qo'llanilishini tushunishlariga imkon berish orqali shaxslarning oqilona imkoniyatlariga murojaat qilishlari kerak. Hukumat qonun subyektlariga oqilona, o'zini o'zi belgilovchi vosita sifatida qaragandagina, uning buyruqlari rioya qilishni jalb qilish va shu bilan qonuniylik madaniyatini tarbiyalash imkoniyatiga ega bo'ladi³ Xalqaro huquq va davlatlarning ichki vakolatlari o'rtasidagi munosabatlar zamonaviy globalizatsiya jarayonida muhim ahamiyatga ega. Xalqaro huquq, davlatlararo munosabatlarni tartibga soluvchi qoidalar majmuyi sifatida, davlatlarning ichki ishlariga ta'sir ko'rsatadi va ularning suverenitetini cheklashga olib kelishi mumkin. Shu bilan birga, har bir davlat o'z ichki siyosatida xalqaro huquq normalarini qanday amalga oshirishini belgilashda muayyan erkinliklarga ega. Xalqaro huquq va davlatlarning ichki vakolatlari o'rtasidagi tenglik va muvozanat masalasi ko'plab mamlakatlarda dolzarb muammo hisoblanadi. Bir tomondan, xalqaro huquqning

kuchayishi va global muammolarni hal etish zarurati davlatlarni xalqaro standartlarga moslashishga majbur qiladi. Boshqa tomondan, bu jarayon davlatlarning ichki ishlariga aralashish sifatida qabul qilinishi mumkin, bu esa suverenitet va mustaqillik tamoyillariga tahdid soladi.

Ushbu tadqiqot xalqaro huquq doirasi va davlatlarning ichki vakolatlari mavzusini o'rganishga qaratilgan bo'lib, u asosan sifatli va miqdoriy tadqiqot usullarini birlashtirgan aralash metodologiya asosida amalga oshiriladi. Tadqiqotning asosiy maqsadi davlatlarning ichki vakolatlari va xalqaro huquqning ta'siri o'rtasidagi munosabatlarni chuqur tahlil qilishdir. Shuning uchun, sifatli usullar, masalan, intervyular va fokus-guruhlar orqali davlat organlari va xalqaro tashkilotlar vakillari bilan suhbatlar o'tkaziladi, bu esa mavzuga oid kengroq tushunchalar olish imkonini beradi. Bunga qo'shimcha ravishda, miqdoriy usullar, masalan, so'rovnomalar va statistik tahlillar, xalqaro huquq va ichki vakolatlar o'rtasidagi munosabatlarni o'lchash uchun ishlatiladi.

Tadqiqot jarayonida ma'lumot to'plash uchun quyidagi usullar qo'llaniladi:

1. Sifatli ma'lumotlar: Davlat organlari, xalqaro tashkilotlar va ekspertlar bilan o'tkazilgan intervyular ko'rib chiqiladi. Ushbu intervyular davomida ishtirokchilardan xalqaro huquq va ichki vakolatlar o'rtasidagi munosabatlar, ularning tajribalari va fikrlari to'g'risida ma'lumotlar o'rganiladi. Bu jarayon tadqiqot mavzusiga oid aniq axborot olishga yordam beradi.

2. Miqdoriy ma'lumotlar: So'rovnomalar yordamida kengroq aholi qatlamidan ma'lumotlar to'planadi. So'rovnomalar savollari tadqiqot maqsadlariga muvofiq tuziladi va respondentlarning javoblari anonim ravishda to'planadi. Bu usul orqali xalqaro huquq va ichki vakolatlar o'rtasidagi munosabatlarga oid statistik ma'lumotlar yig'iladi.

3. Mavjud manbalar: Tadqiqot davomida ilmiy maqolalar, kitoblar, qonunchilik hujjatlari va xalqaro shartnomalar kabi mavjud manbalar ham o'rganiladi. Bu manbalar tadqiqotning nazariy asosini mustahkamlashga yordam beradi.

Ma'lumotlarni tahlil qilish jarayoni tadqiqot natijalarining ishonchliligini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega. Sifatli ma'lumotlar uchun tahlil usuli qo'llaniladi, bu esa ishtirokchilarning fikrlarini yanada chuqurroq tushunishga imkon beradi. Miqdoriy ma'lumotlar esa statistik dasturlar yordamida tahlil qilinadi, bunda tahlil natijalarini tasdiqlash uchun turli statistik testlar va intervyu tahlillari amalga oshiriladi.

Ushbu tadqiqot natijalari xalqaro huquq va davlatlarning ichki vakolatlari o'rtasidagi murakkab munosabatlarning mavjudligini ko'rsatdi. Sifatli va miqdoriy tadqiqot usullari orqali olingan ma'lumotlar, xalqaro huquqning davlatlarning ichki ishlariga ta'siri, shuningdek, davlatlarning suvereniteti va ichki vakolatlari o'rtasidagi muvozanatni aniqlashga yordam berdi. Olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, xalqaro huquq davlatlarning ichki vakolatlarini cheklashda muhim rol o'ynaydi, ammo bu jarayon ba'zan ijtimoiy va siyosiy jarayondan kelib chiqib, boshqacha talqin qilinishi mumkin⁴.

Tadqiqot davomida aniqlanganidek, xalqaro huquq normativlari davlatlarning ichki qonunchiligiga ta'sir ko'rsatadi. Masalan, inson huquqlari bo'yicha xalqaro konvensiyalar davlatlarning ichki qonunlariga kiritilishi zarur, bu esa ularning ichki vakolatlarini belgilashda muhim ahamiyatga ega. Xalqaro huquq, shuningdek, davlatlarning ichki ishlariga aralashish uchun asos bo'lib xizmat qiladi, bu esa ba'zida ijtimoiy adolat va inson huquqlarini himoya qilish

maqsadida amalga oshiriladi. Biroq, bu aralashuvlar ko‘pincha davlat suverenitetiga tahdid solishi mumkin⁵

Karen Knop davlatlarning ham ichki , ham xalqaro miqyosda harakat qilish uchun to‘liq vakolatlari borligini taxmin qiladi. Davlatlarning rasmiy tengligi davlatlarning avtonomiyalarini himoya qiluvchi rasmiy suverenitet kontseptsiyasining paydo bo‘lishidir va u xalqlar huquqining konstitutsiyaviy doktrinasini bo‘lib qoladi. Bruno Simma va Andreas Myuller (6-bob) davlatlar yurisdiksiya va uning cheklovlarini qanday amalga oshirishini batafsil bayon qiladi. Yurisdiksiya jismoniy shaxslar yoki korporatsiyalar uchun emas, balki davlatlar uchun masala bo‘lib, uning asosiy tamoyillari hududiylik, shu jumladan bayroqli davlat yurisdiksiyasi va himoya tamoyiliga asoslangan yurisdiksiya va fuqarolik, shu jumladan universal yurisdiksiya tamoyilidir.

Davlatlar o‘z ichki ishlarida suverenitetga ega bo‘lib, xalqaro huquq doirasida belgilangan me‘yorlarga amal qilishlari zarur. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, ayrim davlatlar xalqaro huquq talablariga rioya qilmaslik orqali ichki vakolatlarni kengaytirishga harakat qiladilar, bu esa xalqaro hamjamiyatda salbiy qarashlarni keltirib chiqaradi. Masalan, ba’zi davlatlar inson huquqlarini buzish holatlarini inkor etish yoki ularni asoslash orqali xalqaro qonunlarga zid harakatlar qilishadi.

Xalqaro huquq doirasi va davlatlarning ichki vakolatlari o‘rtasidagi munosabatlar, zamonaviy globalizatsiya jarayonlarida muhim ahamiyatga ega. Har bir davlatning ichki huquqiy tizimi o‘zining tarixiy, madaniy va ijtimoiy shart-sharoitlariga asoslangan holda shakllanadi. Biroq, xalqaro huquqning qoidalari va prinsiplari davlatlarning ichki qonunlariga ta’sir ko‘rsatadi va ba’zan ularning ichki vakolatlarni cheklaydi.

Bu o'zaro aloqalar ko'plab masalalar, jumladan, inson huquqlari, iqtisodiy va ijtimoiy taraqqiyot, ekologik muammolar kabi sohalarda o'z ifodasini topadi.

Xalqaro huquq, davlatlarning suverenitetini hurmat qilish tamoyiliga asoslanadi. Biroq, xalqaro tashkilotlar va bitimlar, masalan, Birlashgan Millatlar Tashkiloti (BMT) yoki Yevropa Ittifoqi (YI) kabi strukturalar davlatlarning ichki ishlariga aralashishga imkon beruvchi mexanizmlarni taqdim etadi. Bu esa, ba'zan, ichki vakolatlar bilan xalqaro majburiyatlar o'rtasida qarama-qarshilikka olib keladi. siyosatiga ta'sir ko'rsatadi⁶.

Xalqaro huquq va davlatlarning ichki vakolatlari o'rtasidagi munosabatlar murakkab va ko'p qirrali. Davlatlar, xalqaro huquq doirasida o'z ichki siyosatlarini amalga oshirib, global muammolarni hal qilishda faol ishtirok etishlari zarur. Shu bilan birga, ichki huquqiy tizimlar o'zlariga xos xususiyatlarini saqlab qolishi ham muhimdir. Bu jarayon, o'z navbatida, davlatlarning suverenitetini va xalqaro hamkorlikni muvozanatlashda muhim ahamiyatga ega.

Xalqaro tashkilotlar zamonaviy xalqaro munosabatlarda hal qiluvchi ahamiyat kasb etadigan institutlar sifatida namoyon bo'lmoqda. Ular xalqaro hamkorlikni mustahkamlash, davlatlar o'rtasidagi siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy munosabatlarni rivojlantirish, tinchlik va xavfsizlikni ta'minlashda muhim vosita sifatida faoliyat olib boradi. Xalqaro tashkilotlar huquqiy asoslarga tayangan holda o'z vakolatlarini amalga oshiradi va xalqaro nizolarni tinch yo'l bilan hal qilishda katta rol o'ynaydi. Iqtisodiy, siyosiy, harbiy, ekologik va ijtimoiy sohalardagi xalqaro hamkorlikni tartibga solishda ularning ishtiroki muhim ahamiyatga ega. Masalan, BMT xalqaro tinchlik va xavfsizlikni ta'minlashda, Jahon savdo tashkiloti iqtisodiy hamkorlikni rivojlantirishda, Yevropa Ittifoqi mintaqaviy hamkorlikni mustahkamlashda katta

Shuni alohida ta'kidlash joizki, xalqaro tashkilotlar faoliyati xalqaro huquq me'yorlariga asoslangan bo'lib, ular o'z nizomlari va shartnomalari orqali davlatlar o'rtasidagi munosabatlarni tartibga soladi. Ularning huquqiy maqomi va majburiyatlari xalqaro shartnomalar va konvensiyalar orqali belgilanadi, bu esa ularning xalqaro munosabatlarda samarali faoliyat yuritishini ta'minlaydi. Bugungi kunga kelib, xalqaro tashkilotlarning ahamiyati yanada oshib bormoqda. Global muammolarni hal qilishda - iqlim o'zgarishi, oziq-ovqat xavfsizligi, inson huquqlarini himoya qilish kabi masalalarda ularning ishtiroki tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Shu sababli, xalqaro tashkilotlarning faoliyatini chuqur tahlil qilish va ularning rivojlanishi bo'yicha ilmiy tadqiqotlarni davom ettirish zarur. Xalqaro huquq va davlatlarning ichki vakolatlari o'rtasidagi nisbat dinamik xarakterga ega. Hozirgi globallashuv davrida xalqaro hamjamiyat manfaatlari bilan milliy manfaatlar o'rtasida muvozanatni topish muhimdir. Davlatlar xalqaro majburiyatlarni bajarish bilan birga, o'z suverenitetini ham saqlab qolishga intiladi. Shu bois xalqaro huquq doirasi va ichki vakolatlar uyg'unligini ta'minlash — har bir davlatning barqaror rivojlanishining asosiy sharti hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Xalqaro ommaviy huquq 2001-yil darslik-B.19-21.
2. The Internal Morality of International Law, 63 McGill L.J. 765, 769-770
3. Bassiouni, M. C. (1996). "International Law and the Domestic Law of States." *The American Journal of International Law*, 90(3), 493-507.
4. Cassese, A. (2005). "International Law." Oxford University Press.